

הגדת הלל

הרב אבישי לוי, רס"ן / רמ"ד מקצועות והכשרות הרבנות

א. הקדמה

מאמר זה יכול להקנות לעצמו מספר רב של כותרות, כדוגמת: 'דרכו החינוכית של הלל', 'שיטת הלל בהוראה', 'מידותיו של הלל', וכן על זה הדרך. במאמר זה ברצוני להביא רעיון מחדש אשר חלקו מבוסס בכתובים, אך רובו פרי חשיבה עצמאית הנסמכת ומעוגנת במקורות השונים.

את הלל הזקן אנו פוגשים ברגע הקריטי של ההגדה, בבחינת 'אחרון אחרון חביב'. הלל חותם את הסדר הראשון של ההגדה ומופיע רגע לפני סעודת החג, ב'כורך', מצוות כריכת המצות עם המרור והחרוסת, ממש לפני שמגיעים ל'שולחן עורך'.

"זכר למקדש כהלל הזקן שהיה כורכן ואוכלן בבת אחת לקיים מה שנאמר על מצות ומרורים יואכלוהו"¹.

"דתניא: אמרו עליו על הלל שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן, שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו"².

אנו נכנסים לשולחן עורך, לסעודת החג, עם אוירתו המיוחדת של הלל. דמותו של הלל הידוע במעלותיו המיוחדות באה לידי ביטוי בהגדה בשלוש שורות אלו, אמנם לעניות דעתי הלל הזקן שזור עמוק בתוך ההגדה כולה, במצב של 'נראה ולא נראה' וננסה להרחיב על כך במאמר.

אחד מעמודי התווך של מבנה ההגדה הוא סיפור ארבעת הבנים. חכמים בנו את תבנית הטקסט על פי פסוקי התורה שמביאה ארבעה מודלים של טיפוסים אשר כונסים כביכול ביחד לסדר משותף, בבחינת ציבור - צדיקים בינוניים ורשעים, ו'כל ישראל חברים'³, ו'ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא'⁴.

אני טוען שכל מבנה ארבעת הבנים בהגדה מבוסס על סיפור מאורעות חייו של הלל הזקן. הגמרא במסכת שבת כורכת ארבעה סיפורים לאגדה אחת, והם התשתית לארבעת הבנים

1 הגדה של פסח.

2 פסחים קטו ע"א.

3 ירושלמי חגיגה פרק ג הלכה ו.

4 ע"פ סנהדרין מד ע"א.

בהגדה. דמותו המיוחדת של הלל, היא היוצרת אפשרות של קהל מגוון ומאוחד, שבו כולם 'עם ישראל', צדיקים ואלו שאינם כאלה.

כדי לחזק את הסברא הזו יש לציין שמחבר התלמוד הבבלי בכוונת מכוון יצר תבנית זו של ארבעת הסיפורים. אגדה זו מופיעה בשני גרסאות שונות במסכת אבות דרבי נתן, אך בשני הגרסאות המדרש בנוי משלושה סיפורים, ואילו בתלמוד הבבלי התבנית היא של ארבעה סיפורים.

ב. הגמרא במסכת שבת

כעת נביא את הגמרא במלואה ולאחר מכן נעמיק בארבעת הסיפורים המופיעים בה ונקבילים לארבעת הבנים שאנו מכירים בהגדה. לטובת הנגשת הסיפורים וביאורם, נדגיש את המונחים והמילים בהם ננסה להתבונן כדי ללמוד על העקרונות שנמצאים בתוך הסיפורים. ז"ל הגמרא במסכת שבת⁵:

"תנו רבנן: לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי. מעשה בשני בני אדם שהמרו זה את זה, אמרו: כל מי שילך ויקניט את הלל - יטול ארבע מאות זוז. אמר אחד מהם: אני אקניטנו. אותו היום ערב שבת היה, והלל חפף את ראשו. הלך ועבר על פתח ביתו, אמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? אמר לו: שאלה יש לי לשאול. אמר לו: שאל בני, שאלו! - מפני מה ראשיהן של בבליים סגלגלות? - אמר לו: בני, שאלה גדולה שאלת - מפני שאין להם חיות פקחות. הלך והמתין שעה אחת, חזר ואמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? אמר לו: שאלה יש לי לשאול. אמר לו: שאל בני, שאלו! - מפני מה עיניהן של תרמודיין תרוטות? אמר לו: בני, שאלה גדולה שאלת - מפני שדרין בין החולות. הלך והמתין שעה אחת, חזר ואמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? - אמר לו: שאלה יש לי לשאול. - אמר לו: שאל בני, שאל! - מפני מה רגליהם של אפרקיים רחבות? - אמר לו: בני, שאלה גדולה שאלת - מפני שדרין בין בצעי המים. - אמר לו: שאלות הרבה יש לי לשאול, ומתירא אני שמא תכעוס. נתעטף וישב לפניו, - אמר לו: כל שאלות שיש לך לשאול - שאל. - אמר לו: אתה הוא הלל שקורין אותך נשיא ישראל? - אמר לו: הן. - אמר לו: אם אתה הוא - לא ירבו כמותך בישראל. - אמר לו: בני, מפני מה? - אמר לו: מפני

שאבדתי על ידך ארבע מאות זוז. - אמר לו: הוי זהיר ברוחך, כדי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות זוז וארבע מאות זוז - והלל לא יקפיד.

תנו רבנן: מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: כמה תורות יש לכם? אמר לו: שתיים, תורה שבכתב ותורה שבעל פה. אמר לו: **שבכתב - אני מאמינך, ושבעל פה - איני מאמינך.** גיירני על מנת שתלמדני תורה שבכתב. גער בו והוציאו בנזיפה. בא לפני הלל - גייריה, יומא קמא אמר ליה: א"ב ג"ד, למחר אפיך ליה. אמר ליה: **והא אתמול לא אמרת לי הכי? אמר לו: לאו עלי דידי קא סמכת? דעל פה נמי סמוך עלי!**

שוב מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה **כשאני עומד על רגל אחת.** דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל, גייריה. אמר לו: דעלך סני לחברך לא תעביד - זו היא כל התורה כולה, ואידך - פירושה הוא, זיל גמור.

שוב מעשה בנכרי אחד שהיה עובר אחורי בית המדרש, ושמע קול סופר שהיה אומר ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפור. אמר: הללו למי? אמרו לו: לכהן גדול, אמר אותו נכרי בעצמו, אלך ואתגייר, בשביל שישימוני כהן גדול. בא לפני שמאי, אמר ליה: גיירני על מנת שתשימני כהן גדול. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל - גייריה. אמר לו: כלום מעמידין מלך אלא מי שיודע טכסיסי מלכות? **לך למוד טכסיסי מלכות.** הלך וקרא, כיון שהגיע והזר הקרב יומת אמר ליה: מקרא זה על מי נאמר? אמר לו: אפילו על דוד מלך ישראל. **נשא אותו גר קל וחומר בעצמו:** ומה ישראל שנקראו בנים למקום, ומתוך אהבה שאהבם קרא להם בני בכרי ישראל - כתיב עליהם והזר הקרב יומת, גר הקל שבא במקלו ובתרמילו - על אחת כמה וכמה! **בא לפני שמאי, אמר לו: כלום ראוי אני להיות כהן גדול?** והלא כתיב בתורה והזר הקרב יומת! בא לפני הלל, אמר לו: ענוותן הלל, ינוחו לך ברכות על ראשך שהקרבתני תחת כנפי השכינה. לימים נזדווגו שלשתן למקום אחד, אמרו: קפדנותו של שמאי בקשה לטורדנו מן העולם, ענוותנותו של הלל קרבנו תחת כנפי השכינה".

ג. ניתוח המדרשים

בטרם נחל לנתח את המדרש נקדים ונאמר כי ישנם היבטים חינוכיים רבים במדרש זה אשר קצרה היריעה מלהשתרע, ולא כאן המקום להאריך ולהכביר במילים, על כל הפסיכולוגיה

והדידקטיקה שנקט הלל בכל שלב בסיפור. לעניינינו חשובה המסגרת הכללית של הסיפורים, כדי להעביר את הרעיון המרכזי.

כידוע בלימוד מדרשים 'השאלה המנחה' צריכה להיות: "מהו המסר שבעל המדרש רצה להעביר"? שאלה זו עומדת לנגד אלינו ביתר שאת במדרש שלפנינו.

במסגרת המדרש הגמרא מספרת לנו ארבעה סיפורים, שכביכול כונסים למסקנה אחת - ענוותנותו (אי קפדנותו) של הלל. לכאורה, כדי להבין ולהפנים שהלל הינו איש אשכולות עם אורך רוח, ואהבת הבריות שאין כמותה, די היה לנו בסיפור הראשון. אפשר להניח, בשביל לחדד את השאלה, שהסיפור הראשון אינו מספיק כדי להעיד על הדפוס האישיותי, משום שהגמרא רוצה להראות לנו את דמותו דווקא מהשוואה לדמות אחרת של גדול אחר מחכמי ישראל ולשם כך בא הסיפור השני ומבחינ לנו בין דפוסי הפעולה של הלל ושמאי. אמנם בכל זאת אנו רואים שהגמרא מוסיפה לנו שני סיפורים נוספים וזה מעורר אותנו לשאול: מדוע בעל המדרש מאריך בעוד סיפור ועוד סיפור אשר מטרתם אחת לכאורה, לימוד סבלנותו ומידותיו הייחודיות של הלל.

לעניות דעתי במבט של מעוף הציפור אמנם המסקנה של כלל הסיפורים היא אחת, אך במבט מתבונן ומעמיק יותר כל סיפור נצבע בצבע מיוחד ומאיר באור אחר את דמותו של הלל. כפי שציינתי בהקדמה, אני סבור שמדרש זה מקביל לארבעת הבנים שבהגדה, כל אחת מהדמויות המופיעות במדרש מקבילה באופן מובהק לדמות בהגדה, וננסה לבאר זאת דמות אחר דמות.

ד. הבן הרשע - הסיפור הראשון

הדמות הראשונה שבה נעסוק הינה דמות הרשע. נראה ברור שהקבלתה היא לסיפור הראשון בגמרא בו אנו פוגשים את דמותו של אדם רע לב, איש מעללים, נלוז וכופר, פורק עול ומהמר. אדם זה הינו המודל לבן הרשע בהגדה.

"מעשה בשני בני אדם שהמרו זה את זה, אמרו: כל מי שילך ויקניט את הלל - יטול ארבע מאות זוז. אמר אחד מהם: אני אקניטנו. אותו היום ערב שבת היה, והלל חפף את ראשו".

ערב שבת אצל כלל היהודים זה זמן לחוץ ושעתם דוחקת בהם, לקבל את פני המלכה ולהכניס את השבת. מה עושה אותו אדם? משחק משחקי הימורים, ולא סתם הימורים, אלא משחק שמטרתו לפגוע באדם אחר, יתרה מכך, לא מדובר בסתם אדם אחר אלא בנושא ישראל. בגרסא באבות דרבי נתן הסיטואציה זועקת ביתר שאת: "אותו היום ערב שבת

היה עם חשיכה וקא חייף רישיה". כלומר הסיפור מתרחש לא סתם בערב שבת אלא ממש בכניסתה של השבת.

אדם זה לא בדיוק שם את השבת בראש מעייניו, יתירה מזאת, הוא מוכן לשים על קרן הצבי סכום לא מבוטל של כסף, ולו רק בכדי לגרום רעה לרעהו. כמובן, המשך הסיפור חושף טפח אחר טפח את אישיותו ורשעותו של אדם זה.

הלך זה מתהלך בשכונתו של הלל, צועק בקולי קולות ומבזה את הלל, נשיא ישראל, 'מי כאן הלל'? (לו יצויר אדם העומד בפתח ביתו של הרב עובדיה זצ"ל וצועק 'עובדיה צא החוצה'). איש כזה, לא מן הנמנע להניח שהרחיק לכת ושוב אינו רואה עצמו כחלק מהקהל, שהרי הינו מבזה את מנהיג הציבור, הנשיא, ובכך בעצם הוא פוגע ומבזה את הממסד הציבורי כולו. הוא אף אינו מסתפק בכזיונו של הלל פעם אחת אלא עושה זאת שוב ושוב. גם אם ננסה ללמד זכות על האדם ונגיד שנהג בצורה כזו בתמימות, עדיין לאחר הפעם הראשונה הוא כבר יודע היכן גר הלל ויכול ללכת, בשקט ובשלווה, ולדפוק על דלת ביתו. לעומת זאת, הוא בוחר בכל פעם לצעוק בקולי קולות ב'רחובה של עיר', 'מי כאן הלל'? כל זאת כדי להביא את הלל לסיטואציה שתוציא אותו מאיזונו, זוהי בעיניו 'הצלחה' לתוכניתו.

הלל כמובן מבין מהר מאוד עם מי יש לו עסק. אלו שאלות מוזרות, לא שאלות שאדם נורמלי שואל בערב שבת בזמן כל כך לחוץ, ובוודאי לא בכזו בוטות. מה גם שחלק מהשאלות נועד לפגוע בהלל ברמה האישית. הלל כידוע היה בבלי וכשהרשע הזה שואל אותו מדוע ראשי הבבלים סגלגלות הוא בעצם שואל אותו בצורה ישירה - עקיפה 'מדוע הפרצוף שלך כה מעוות'.

ניתן להקציץ את הסיפור אף יותר ולומר שיתכן ואדם זה אף חדר לפרטיותו של הלל, הציץ לביתו, ובכל פעם שראה את הלל נכנס למקלחת, היה מתחיל את צעקותיו. ראייה לכך ניתן לקבל מהגרסה באבות דרבי נתן⁷:

"ואל תהי נוח לכעוס. מעשה באחד שבא להכעיס הלל הזקן המתין לו עד (שיישן) [שיישן] התחיל דופק ואומר מי כאן (בית) הלל".

מדובר באדם חסר בושה (כיום מסתמא היה נעצר על מציצנות), רואה ובודק את ההתרחשות בביתו של הלל ומציץ לפרטיותו, וברגע הנכון כאשר הלל עולה למיטתו, או נכנס לחדר הרחצה, או אז בא הלז וקורא בקולי קולות, 'מי כאן הלל'.

אחרי שקצת הבנו את עולמו של האדם הנ"ל, עוד יותר מדהים לראות את עולמו הפסיכולוגי של הלל.

לאורך כל הסיפור חוזרת מילה מנחה בולטת המופיעה 10 פעמים ומודגשת מאוד (ומעניין לראות שלמרות שנראה שמילה זו שגורה בפיו של הלל, באופן מובהק ומפתיע היא אינה חוזרת בשלושת הסיפורים הנוספים, אך לא כאן המקום להרחיב בכך). המילה היא בני. הלל, בחושיו המחודדים, קורא בין השורות. הוא מבין שהאדם הניצב מולו רחוק מהיהדות כמרחק המזרח מהמערב, הלכך הלל נותן לו יחס של קרבה, יחס של בן, בבחינת 'ימין מקרבת'. הלל חש שעל אף השעה הדוחקת, זו אולי ההזדמנות האחרונה לקרב רשע זה ולהשיבו לחסות תחת כנפי השכינה.

באופן פשוט ונקל, איש זה מקביל באופן ברור לבן הרשע בהגדה⁸:

"רשע מה הוא אומר? מה העבודה הזאת לכם? לכם ולא לו. ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל, כפר בעקר".

הרשע הזה שלנו מוציא את עצמו מהכלל, אינו שומר את השבת, מהמר ומבזה את מוסד הנשיאות שהוא כבוד העם והמדינה, ובכל זאת אנו רואים את היחס בו הלל בוחר להתייחס אליו, יחס אוהב ומקרב.

ה. הבן החכם - הסיפור הרביעי

הדמות השניה שנעסוק בה היא דמותו של הבן החכם, נראה די ברור שההקבלה של דמות זו היא לדמות שמופיעה בסיפור האחרון בגמרא, הסיפור שנועל את המדרש:

"שוב מעשה בנכרי אחד שהיה עובר אחורי בית המדרש, ושמע קול סופר שהיה אומר ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד. אמר: הללו למי? אמרו לו: לכהן גדול, אמר אותו נכרי בעצמו, אלך ואתגייר, בשביל שישמימוני כהן גדול. בא לפני שמאי, אמר ליה: גיירני על מנת שתשימוני כהן גדול. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל - גייריה. אמר לו: כלום מעמידין מלך אלא מי שיודע טכסיסי מלכות? לך למוד טכסיסי מלכות. הלך וקרא, כיון שהגיע והזר הקרב יומת אמר ליה: מקרא זה על מי נאמר? אמר לו: אפילו על דוד מלך ישראל. נשא אותו גר קל וחומר בעצמו: ומה ישראל שנקראו בנים למקום, ומתוך אהבה שאהבם קרא להם בני בכרי ישראל - כתיב עליהם והזר הקרב יומת, גר הקל שבא במקלו ובתרמילו - על אחת כמה וכמה! בא לפני שמאי, אמר לו: כלום ראוי אני להיות כהן גדול? והלא כתיב בתורה והזר הקרב יומת! בא לפני הלל, אמר לו: ענוותן הלל, ינחו לך ברכות על ראשך שהקרבתי תחת כנפי השכינה".

הלל מבין היטב את מי שעומד מולו, הוא רואה לנפשו ואישיותו של הגר, ודורש ממנו ללכת ללמוד ולהעמיק. הלל יודע שכאשר גר זה ילמד וישכיל בתורה, הוא כבר יוכל לתת את התשובות לעצמו. אולי הביטוי החזק ביותר במדרש הוא 'נשא אותו גר קל וחומר בעצמו', גר זה אינו רק חכם אלא אף נבון, מבין דבר מתוך דבר. יתרה מכך, הגר הזה אף שב אל שמאי ומתפלפל איתו בהלכה. כלומר, הגר נהיה בקיא ומלומד ואף יכול לדון בהלכה עם גדולי החכמים. בסיומו של הסיפור הגר מברך את הלל וזה מסמל את השלמת התהליך, הוא הפך מאדם ריק מתורה לבור מלא וגדוש, הוא התחבר למעין ואף עולה על גדותיו ומשקה את השדות שמסביב.

עד כה עסקנו בשני הטיפוסים הפשוטים יותר, אלו שיותר קל לזהות ולהתאים אל ההגדה. ראינו איך הלל מצליח לזהות את הנפש העומדת מולו, לפצח את האישיות המיוחדת שהוא פוגש ולהתמודד עם המורכבות שקיימת בכל אחד. במידה מסוימת יותר קל להתמודד עם הטיפוסים האלו, הם בולטים ואישיותם ברורה יותר. כעת נדון בשני הטיפוסים האפורים יותר, התם וזה שאינו יודע לשאול, ונראה איך הם באים לידי ביטוי במדרש.

ו. הבן התם - הסיפור השני

מיהו התם? מהו אופיו?

התם הינו האדם הפשוט והתמים, הוא אינו מבין דברים מסובכים, אינו מבין פלפולים ודברים מופשטים, הוא שייך לדברים כהווייתם וכפשוטם. התם מופיע במדרש בסיפור השני:

"תנו רבנן: מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: כמה תורות יש לכם? אמר לו: שתים, תורה שבכתב ותורה שבעל פה. אמר לו: שבכתב - אני מאמינך, ושבעל פה - איני מאמינך. גיירני על מנת שתלמדני תורה שבכתב. גער בו והוציאו בניזיפה. בא לפני הלל - גייריה, יומא קמא אמר ליה: א"ב ג"ד, למחר אפיך ליה. אמר ליה: והא אתמול לא אמרת לי הכי? אמר לו: לאו עלי ידי קא סמכת? דעל פה נמי סמוך עליו!"

הדו שיח במעשה זה נראה קצת לא ברור, מה מבקש הגר ומה עונה לו הלל? הגר הזה הינו אדם פשוט ותמים, הוא אינו מצליח להבין את כל התסבוכות, הלמדנות והפלפולים של התורה שבעל פה, להבדיל מהחכם שראינו קודם לכן הוא אינו 'נושא קל וחומר בעצמו'. הוא אינו מצליח להתחבר לצורות לימוד אלו, הדורשות מהכתובים את מה שלא מופיע בהם במפורש⁹.

9 למשל ב"ג מידות: "בשלש עשרה מדות התורה נדרשת: מקל וחומר, מגזירה שוה, מבנין אב מכתוב אחד,

תם זה שואל את שאלתם של רבים: 'איפה זה כתוב בתורה?'. לדידו מה שהוא רואה קיים, מה שלא, לא קיים. הלל נכנס לנבכי נפשו של התם ומבין שגר זה רצוי, בכל מאודו הוא רוצה להתקרב תחת כנפי השכינה. תם זה אינו כופר, הוא פשוט תם, 'מה שכתוב אני עושה, מה שאיני רואה, אינו כתוב, כל מיני סיפורים אני לא מקבל'. הלל מזהה את טוהר כוונותיו ובונה עמו מערכת יחסים של אמון, הוא מנתב את תמימותו של הגר, ודרך תמימותו ואמונתו הפשוטה מצליח לקרבו. נקודת האיזון מופרת ברגע שהלל הופך לגר את סדר הא-ב, הגר התמים לא מצליח להבין. הגר בתמימותו שואל את הלל אבל אתמול אמרת לי אחרת? שאלה שכולה תמימות: "והא אתמול לא אמרת לי הכי?".

כמשל לכך: לא פעם ילדינו הקטנים שואלים אותנו אין ספור שאלות לאורך היום ואנו נותנים להם את התשובות הנכונות לאותם רגעים. פעמים שהתשובה שנכונה לרגע מסוים אינו נכונה לסיטואציה אחרת, ואז תשובת ההורה שונה. הילד חש דיסוננס, אי נוחות, ואז מפציעה השאלה: אבא, אבל אתמול אמרת לי שזה הפוך. זו שאלת תם. הילד איננו מבין שהתשובה תלויה במצב ומשתנה לפיו. האב מסביר ומשיב, אתמול אמרתי כך בגלל דבר מסוים ואילו היום מדובר במצב מעט שונה. אמונתו של האב אינה מוטלת בספק אצל בנו, הבן מפנים ומקבל את הקונפליקט.

משל זה מתאים מאוד לקשר האישי ולתהליך שעובר הגר עם הלל. הלל משיב לגר "לאו עלי דידי קא סמכת? דעל פה נמי סמוך עלי!". בלשון דורנו, הלל אומר לגר בצורה פשוטה: "אתה מכיר אותי, תסמוך עלי ויהיה בסדר".

בהגדה התם אומר¹⁰:

"תם מה הוא אומר? מה זאת? ואמרת אליו: בחזק יד הוציאנו יי ממצרים, מבית עבדים".

התם בהגדה מסתכל על הסיטואציה, ושואל מה זה? מהו הדבר שאני רואה? תשובת בעל ההגדה, אינה כפי תשובתו לחכם¹¹:

"חכם מה הוא אומר? מה העדות והחקים והמשפטים אשר צנה יי אלהינו אתכם? ואף אתה אומר לו פה לכות הפסח: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן".

את החכם ניתן ללמד תורה שבעל פה, הלכות פסח, הלכות אפיקומן. התם עניינו במה שהוא

מבנין אב משני כתובים, מכלל ופרט, מפרט וכלל, מכלל ופרט וכלל - אי אתה דן אלא כעין הפרט, מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל...".

10 הגדה של פסח.

11 הגדה של פסח.

רואה, בדברים הפשוטים, אלו הדברים המתקבלים על ליבו. תשובת בעל ההגדה לאותו תם, על מה ולמה החגיגה: מפני שיצאנו מבית עבדים, תשובה פשוטה ומוחשית.

ז. הבן שאינו יודע לשאול - הסיפור השלישי

הבן הרביעי שנעסוק בו חותם את הסדרה. אולי נכון לומר שבגמרא הוא מופיע כגר המוזר ביותר.

בביאור שאר הסיפורים הבאנו תחילה את הסיפור בגמרא, ואילו פה נפתח דווקא בהגדה¹²:

”וְשָׂאִינוּ יוֹדֵעַ לְשֹׂאֵל - אֶת פֶּתַח לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר: בְּעֶבְרַת זֶה עָשָׂה יְיָ לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם.”

הבן שאינו יודע לשאול אינו מתנכר לעמו, הוא איננו בז לערכיו, ואינו מתמרד כרשע. הוא חפץ להיות חלק מעם ישראל, הוא מחפש את הקשר, הוא רוצה להיות קשור. הבעיה שלו היא שאין לו מושג, ואפילו הפעוט ביותר, כיצד ליצור את הקשר, מה לשאול, מה לחפש, כיצד לגשת, כך נראה אדם נבוך.

המחויבות של האב - המורה - המנהיג לזהות את אלו המעוניינים בקשר, בזהות, בחיבור, אך קצרה ידם או לשונם מלהביע מפורשות את רצונם.

הבן שאינו יודע לשאול בהגדה, מקביל לסיפור השלישי בגמרא:

”שוב מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל, גייריה. אמר לו: דעלך סני לחברך לא תעביד - זו היא כל התורה כולה, ואידך - פירושה הוא, זיל גמור.”

גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת. ככל שמעמיקים בשאלת גר זה, מבנים כמה היא הזויה ואינה מתיישבת על הדעת. לו יצויר ונבקש מכל בעל מקצוע שילמד אותנו את מקצועו על רגל אחת, בעל המקצוע היה פורץ בצחוק, את כל רזי המקצוע על רגל אחת? זה בלתי אפשרי. נגר, קצב, מסגר, שוחט, או כל מקצוע אחר, לא יתכן להילמד על רגל אחת. בטוחני שגם הגר ידע שאינו יכול ללמוד על רגל אחת את כל רזי התורה. אם כן, מה היתה מטרת שאלתו של הגר? מה הוא רצה? וממילא מה הלל הבין שגרם לו להגיב אחרת מאיך שהגיב שמאי?

התשובה לכך היא שגר זה רצה קשר, נקודת חיבור, ממשק, אך לא ידע כיצד ליצור אותו. לא פעם אנשים פונים אלו בשאלות הזויות, או פותחים עמנו בשיחות שטותיות, שאינן

קשורות לשום דבר, ופעמים אף מנותקות מהמציאות. מה בעצם רוצים אותם אנשים? הם רוצים קשר עמנו, רוצים תשומת לב, רוצים שיח - שיחה. הם שואלים שאלה מטופשת, הם לא יודעים לשאול, וכ"ש שאינם יודעים מה לשאול, אך המטרה אחת - ליצור קשר, לפתוח בשיח (פעמים שאפילו שואלי השאלות אינם יכולים להביע את רצונם, ואפילו בתוך תוכם אינם יכולים להגדיר לעצמם את רצונם ולומר 'אני רוצה קשר').

הלל הזקן, המלומד, מבין את נפשם של האנשים, קולט את הדברים לאשורם. הוא מבין שגר זה מסכן, מתוסכל. הוא רוצה ליצור קשר, הוא רוצה חיבור, אבל המסכן אפילו לא יודע מה לשאול, איך לשאול, איך מתחילים ליצור קשר. שאלתו הטיפשית אינה באה ממקום של קנטרנות אלא ממקום של רצון עז לקשר, הגר פשוט אינו מצליח ואינו יודע איך וכיצד לבקש אותו.

ח. השתלשלות הדורות

לסיום, ננסה לברר מה היה סופם של הגרים האלו. במדרש במסכת שבת, וכן בנוסחאות המופיעות באבות דרבי נתן, הסיפור נראה גמור וחתום. המדרש אינו מפרט לנו פרטים נוספים על חייהם של הגרים. מסתמא הסיבה לכך היא שזה איננו המסר המרכזי של הסיפור, המדרש בא ללמד אותנו את דמותו של הלל, הוא הנמצא במוקד, וממילא אין פירוט על שאר הדמויות המוזכרות. בכל זאת מעניין לנסות להתחקות אחר גרים אלו ולנסות להבין מה עלה בגורלם. כיוון ראשוני ניתן למצוא בנוסחא המופיעה באבות דרבי נתן, כמעשה על הגר שהקבלנו לבן החכם¹³:

"אמר לואותו גר נולדו שני בנים לאחד קראו הלל ולאחר קרא גמליאל והיו קורין אותם גרים של הלל".

הגר החכם ממשיך ומתפתח בעולם היהדות, נושא אישה יהודייה (או שהיה כבר נשוי לפני הסיפור ואשתו מתגיירת אתו) ומקים דור המשך, על טהרת היהדות. הוא בוחר לתת לדור ההמשך שלו את שמותיהם של שני נשיאי ישראל - הלל וגמליאל.

נראה שהלל אינו זונח את תלמידיו לאחר הגיור אלא מכניסם לבית מדרשו ומגדלם בתורה וביראה. גרי הלל המשיכו להתפתח ואני סבור, כפי שאנסה להראות במקורות הבאים, שהם צמחו להיות שני תלמידי חכמים גדולים שדמותם נעלמת מאוד - בן בג ובן הא¹⁴:

"בן בג ובן הפוך בה והפוך בה דכולה בה ובה תחזי וסיב ובלה בה ומינה לא תזוע שאין לך מדה טובה הימנה.

13 אבות דרבי נתן נוסחא א פרק טו.

14 אבות פרק ה משניות כב-כג.

בן הא הא אומר לפום צערא אגרא".

שמותם של החכמים מעלים תהיות, לא מצינו בתנאים שמות מעין אלו. התוספות יום טוב חושף לנו מעט את היריעה¹⁵:

"בן בג בג - אבל במד"ש שהרשב"ם כתב ששמע מדודו הר"י בן הרא"ש שגרים היו. ולהסתירם מן המלשינים נקראו כך. והם בני אברהם ושרה שנתוספו הה"א על שמותם. והם היו תחלה לגרים. ולפיכך נקראו כל הגרים בניהם. בג בג גימטריא ה' ה'. ושניהם אחד אלא שבג בג יותר נסתר ונעלם. וקראום זה משונה מזה כדי להכיר ולידע בין זה לזה".

השמות הייחודיים של החכמים האלו טומנים בחובם סוד גדול, את היותם גרי צדק, בני אברהם ושרה. מעין דברים אלו כותב גם הרב אלאשקר¹⁶:

"בן הא הא אומר וגו'... והנה כמו שפירשו המפרשים על אלו החכמים שהיו בני גרים, ועל כן אמר בן הא הא, הוא בן אברהם ושרה שנתוספו בהם שני ההיין. וכן בג בג נטריקון בן גרים".

במסכת אבות אמרות אלו מופיעות תחת שמותיהם של בן בג בג ובן הא הא, אך מהמקור שנביא לקמן נראה שאמרות אלו בעצם מגיעות מבית מדרשו של הלל. כלומר, חכמים אלו אומרים את דבריהם מפי רבם, הלל הזקן. יתכן ואף ישנו רמז בשמותיהם ה-ה/בג בג - הלל הזקן.

באבות דרבי נתן מופיע¹⁷:

"דאנן בה מן בה ואין לית אנן בה מן בה. ומה הוא הפוך בה והפוך בה דכולא בה ומינה לא תזוע שאין לך מדה טובה יותר ממנה. בן הא הא אומר לפום צערא אגרא:

דאנן בה מן בה מעשה בהלל הזקן שהיה יושב על בית השואבה ובני אדם עומדים ומתפללים ראה אותם שגבה לבם. אמר להם יודעים אתם שאנו (או שבחנו) [ושבחינו] כלום והלא [יש] לפניו אלף אלפים ורבי רבבות של מלאכי השרת שיעבדו אותו שנאמר היש מספר לגדודיו ואין לית אנן בה מן בה. כיון שראה אותם שנשבר לבם. אמר להם והלא יש לפניו אלף אלפים ורבי רבבות של מלאכי השרת ואינו רוצה בשבחן של כולם אלא בשבחן

15 תוספות יום טוב אבות פרק ה משנה כב.

16 מרכבת המשנה לר"י אלאשקר על אבות פרק ה משנה כג.

17 נוסחא ב פרק כז.

של ישראל שנאמר (משח) [משיח] אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל ואומר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל:

ומה הוא הפוך בה והפוך בה דכולא בה ומנה לא תזוע שאין לך מדה טובה ממנה בן הי הי אומר לפום צערא אגרא. מעשה בחמר אחד שבא אצל הלל הזקן א"ל רבי ראה מה אנו יתרים מכם שאתם מצטערים בכל הדרך הזו ועולים מבבל לירושלים ואני יוצא מפתח ביתי ולן בפתחה של ירושלים."

דבריהם של חכמים אלו משולבים ונאחזים עם דמותו של הלל. אם נזכור את דברי התוי"ט ומרכבת המשנה על כך שהיו אלו גרים, יתכן מאוד לשער שאלו אותם הגרים שגייר הלל, שגדלו בחוכמה והפכו למורי הוראה בישראל.

לסיכום, המדרש במסכת שבת הינו הכר והבסיס למודל ארבעת הבנים בהגדה של פסח. לא מן הנמנע שבעל ההגדה בוחר להביאנו ל'שולחן עורך' עם ה'כורך' של הלל. הדרך בה הלל ידע לגשת ולהשיב לארבעת הבנים, להשיב לכל אדם, מתוך 'אוהב את הבריות ומקרבן לתורה'¹⁸, היא זו שמצליחה להושיב בשולחן אחד את כל חלקי עם ישראל על כל רבדיו השונים.